

Bíró Viola

Bartók a román népzeneről az érdeklődő nagyközönségnek

„[...] esztendőket töltöttem el azzal, hogy az emberi életnek egy olyan jelenségét tanulmányozzam, melyet néhány álmodozó, akiket általában népzene kutatóknak neveznek, többé-kevésbé fontosnak tart. Ez a jelenség a népi rétegeknek, különösképpen a parasztságnak spontán zenéje. [...] Kezdetől fogva meglepett a tanulmányozás alatt álló kelet-európai területek dallamtípusainak szokatlan gazdagsága. [...] Az egyes népek népzenejének összehasonlítása világossá tette, hogy itt a dallamok állandó csereberéje van folyamatban: állandó kereszteződés és visszakereszteződés, amely már évszázadok óta tart”.¹

Így fogalmazott Bartók 1942-ben a New York-i *Modern Music* számára írt *Faji tisztaság a zenében* című tanulmányában. Bartók népzenei alapélménye a szerző ismeretterjesztő írásainak állandóan visszatérő témája, de megfogalmazása, egyes aspektusainak kiemelése mindig a külső körülményekhez, a célközönséghez igazodik. Ezúttal Bartók, a kor legégetőbb társadalmi-politikai kérdéseire reflektálva, különleges látószög-ből vizsgálja meg népzene tudományi szemléletének egyik alapkérdését, a népzenei kölcsönhatások problémáját. A soknemzetiségű „rég Magyarországon” területén gyűjtött közel 10 000 magyar, szlovák, román, ruszin (Bartók szóhasználatával: rutén), szerb, bolgár dallamanyagban Bartók egymás mellett élő különböző korú népzenei stílusokat talált, amelyek létrejöttében ő gyakran a szomszédos népzene közötti kölcsönhatás meghatározó szerepét vélte felfedezni – az egyes népzene, népzenei stílusok mélyreható tudományos vizsgálatáról könyvek és tanulmányok

¹ Bartók, 1942. A jelen tanulmány tárgykörébe tartozó Bartók-írásokat a jegyzetekben a szerző nevét követő keletkezési évszámmal (egyazon évből keletkezett több írás esetében a felsorolás rendje alapján az évszámot követő sorszámmal) rövidítjük; a szövegek könyvészeti adatait lásd e tanulmány végén lévő jegyzékben.

sokasága tanúskodik.² E stilárisan sokszínű népzenei anyag ugyanakkor a zeneszerző Bartók számára alapvető fontosságú, kifogyhatatlan inspirációs forrást jelentett.³ A kérdésre tehát, hogy előnyös-e a népzene faji tisztátalansága, a „keresztvezetés és visszakeresztvezetés” folyamatának, új népzenei stílusok kialakulásának leírása után a szerző óhatatlanul igennel kellett hogy válaszoljon.

Bartók nemzetiségi kutatásai eredendően a népzenei kölcsönhatások tanulmányozása jegyében indultak: akárcsak gyűjtő-zeneszerző pályatársa, Kodály, a magyar népzene legjellemzőbb, eredeti típusainak megismerésére törekedett, amely alapul szolgálhatott a zeneszerzői nyelv megújításához, egy új magyar műzene megteremtéséhez. Azonban Kodálytól eltérően – aki a magyar népzene vizsgálatát történeti és rokonnépi kutatásokkal egészítette ki – Bartók a korabeli Magyarország egymás mellett élő népeinek népzenejére terjesztette ki tanulmányait. Saját gyűjtésének sokrétű tudományos feldolgozása mellett rendszerint figyelemmel kísérte az érdeklődése körébe tartozó népzene más gyűjtőtől származó kéziratos vagy publikált gyűjteményeit is, melyeknek módszeres tanulmányozása Bartókot az ekkoriban kibontakozó összehasonlító zenefolklór kiemelkedő képviselőjévé avatta.⁴ Az összehasonlító vizsgálatok végcélja azonban mindenekelőtt a vizsgált népzene jellemző sajátosságainak a feltérképezése volt, az egyes népzene auten-

² Bartók írásainak eddigi legteljesebb jegyzékét lásd: Tallián Tibor: *Bartók Béla*. A Függelékét összeállította és a kötetet jegyzetekkel ellátta Pintér Csilla Mária. Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 2016. 474–484.

³ Bartók modern magyar műzenéről, saját és pályatársai – köztük elsősorban Kodály – zenéjéről szóló írásaiban központi téma az általuk a század elején megismert „parasztnépzene” kompozíciós technikájukra gyakorolt döntő hatása; lásd *Bartók Béla írásai 1. Önmagáról, műveiről, az új magyar zenéről, műzene és népzene viszonyáról*. Közreadja Tallián Tibor. Budapest, Zeneműkiadó, 1989. (a továbbiakban: *BBI/1*)

⁴ Bartók rendkívüli ügyszeretetére és naprakész tájékozottságára jellemző, hogy már a kezdetekkor felvette a kapcsolatot az összehasonlító népzene-kutatások élvonalába tartozó berlini Fonogram-Archívum vezetőjével, Erich von Hornbostellel, de egész pályafutása során kereste a gyümölcsöző együttműködésre alkalmas partnereket, sőt az intézményes nemzetközi együttműködés lehetőségeit is ismételten szorgalmazta. Bartók berlini kapcsolatairól lásd: Lampert Vera: „Bartók and the Berlin School of Ethnomusicology”. *Studia Musicologica* 49/3–4 (2008. szeptember): 383–405.

tikus, legősibb dallamtípusainak, jellemvonásainak a feltárása. Ebben a vonatkozásban Bartók különösen sok figyelmet szentelt a magyar népzene mellett az ország két legnépesebb kisebbsége, a románok és a szlovákok népzeneje tanulmányozásának. Népzene gyűjteményében e három nemzetiség népdalanyaga viszonylag egyenlő arányban oszlik meg, és mindháromról Bartók átfogó, önállóan rendszerezett, elemző tanulmányokkal kísért vastkos népdalköteteket írt.⁵ A tudományos elemző-rendszerező munka mellett ugyanakkor Bartók fontosnak tartotta az érdeklődő nagyközönség tájékoztatását, a népzene széles körű propagálását, az e célból tartott előadásában, ismeretterjesztő írásaiban pedig szívesen beszélt többek között a román és a szlovák népzeneről is. Idevonatkozó írásainak középpontjában a megjelenés fórumától függetlenül mindig az adott népzeneik általa legjellemzőbbnek tartott sajátosságai állnak, amelyek nemritkán egybevágóan azokkal a jelenségekkel, amelyek Bartókot zeneszerzői szempontból is leginkább foglalkoztatták. Az írások inkább tudományos vagy népszerűsítő jellege, következtetései vagy akár egyazon dologról alkotott véleménye esetenként többé-kevésbé módosulhat; az eltérések okainak feltárásához, helyes értelmezéséhez – az egyes írások keletkezési körülményeinek ismeretén túl – általában figyelembe kell venni a szerző munkásságának egyéb összefüggéseit is. Itt következő összefoglalásunkban azonban Bartók ismeretterjesztő írásai román népzeneire vonatkozó nyilatkozatainak, főbb motívumainak, mondanivalója változásainak csupán vázlatos áttekintésére vállalkozhatunk.

Román népzeneről szólva írásaiban Bartók rendszerint kiemelte ennek „ősiségét”, az ország többi népéhez viszonyított érintetlenebb voltát. Népdalgyűjtései során Bartók lenyűgözve tapasztalta a nyelvterület primitív állapotait, az ősi hagyományok megőrzésére ideális zárt közös-

⁵ Bartók életében csak *A magyar népdal* (Budapest, Rózsavölgyi és Társa, 1924) jelent meg, amely egy reprezentatív válogatást nyújtott az általa addig megismert népdalanyagból; az 1934-ig összegyűjtött mintegy 13 000 magyar népdalt magába foglaló egyetemes gyűjtemény, az ún. Bartók-rend közreadása máig folyamatban van. Bartók román népzene gyűjteményének három kötete 1967-ben, szintén háromkötetes szlovák gyűjteménye pedig 1959–2007 között jelent meg. A román népzeneik szentelt további monografikus kötetei mellett idetartoznak még arab, török és szerb-horvát kötetei is. Lásd: Tallián: *Bartók*, 474–475.

ségekben lakó, írástudatlan lakosság régies, olykor egzotikus dallamait, a népszokások szigorú rendjét és ezek elmaradhatatlan zenei kísérőit.⁶ De nemcsak a tudóst, hanem a zeneszerzőt is épp ezek ragadták meg leginkább: népdalfeldolgozásaiban vagy népzénet utánczó „romános” műveiben olyan dallamok, dallamtípusok szerepelnek, amelyeket tudományos munkáiban Bartók régiesnek, jellegzetesen romános, őseredeti dallamoknak tartott.⁷ Különösen szemléletesen ír erről 1920-ban az amerikai *Musical Courier* felkérésére készült, kiadatlan írásában, amelyben nála szokatlan beszédességgel, színesen, ugyanakkor nosztalgikus hangon idézi vissza az 1918 előtti népdalgyűjtések hangulatát. Miután szinte írói részletességgel bemutatja a helyszínt és a szereplőket, egy román falusi vásár nyüzsgő életének vizuális és hangzó elemeit, a szerző megállapítja, hogy „parasztzenéjük éppen ilyen nagy változatosságot és ősi frissességet mutat”, és hozzáteszi, hogy a szlovák és a magyar népzénetől eltérően itt „egyetlen igen régi, jól konzervált réteg uralkodik”; majd így ír:

[...] a románoknál ez az igen jellegzetes őszállapot – egy darab középkor – egészen napjainkig eredeti állapotban és romlatlanul fennmaradt. Ezzel az őszállapottal különösen Biharban (Nagyvárad körül) és Hunyadban (Erdély délnyugati részén) találkozunk, ahol kis falvak százait szinte kivétel nélkül írástudatlanok lakják – való-

⁶ Benyomásairól érzékletes képet adnak a gyűjtések idejéből származó levelei; például, 1911. december 31-én a Bihar megyei Belényesről írt Freund Etelkának címzett levelében, miután följegyzi legújabb gyűjtésének egyik különösen figyelemre méltó (bő kvartus) dallamát, így ír: „Hét nap óta dagasztom Szombatság, Rogoz, Drágcséke, Tasádfő, Korbezd és Kotyiklet sarát. Hiába ez az ország legérdekesebb része népzene szempontjából. Itt minden ősi. – Kotyikletnek pl. sose volt iskolája, se papja, egy ember se tud se írni, se olvasni. Mintaközség!” (*Bartók Béla levelei*. Szerk. Demény János. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976. 185.)

⁷ Bartók dallamválasztásait a népzenei eredetiségre, hitelességre való törekvés mellett általában az is magyarázza, hogy a régies, a dúr–moll rendszertől eltérő, primitívebb hangrendszerű dallamok igen nagy szabadságot engednek a zeneszerzőnek a harmonizálás, dallamfeldolgozás terén; erről Bartók legrészletesebben az 1943-ban a Harvard egyetemen tartott előadásában beszélt (Bartók Béla: „Harvard-előadások”. In: *BBI/1*, 161–184, ide: 168–174.)

ságos Eldorádó ez a kutatónak, aki úgy érzi, mintha sok száz évvel visszakerült volna a múltba. Ha nagy fáradtsággal sikerült felülkerekedni a lányok szégyenlösségén, ha abbahagyják végre az örökös „mi-e ruşine!”-t („szégyellem magam!”), s a 3-4 lánytorokból hajszálpontos összhangban, telt mellhangon felhangzik a csodálatos díszítésű, le s föl hullámzó rubato-dallam, az ember varázslatos mesevilágban érzi magát.⁸

Bartók nyilvánosságnak szánt írásaiban nem találunk még egy ilyen idealizált hangú megnyilatkozást: létrejöttét a különleges élethelyzet magyarázza. Bartók 1909-től folytatott rendkívül intenzív román népzenei gyűjtései a háború kitöréséig az időszak munkásságának egyik legeredményesebb része volt. Egyes gyűjtőútjainak gazdag termései a román nyelvterület újabb és újabb részeinek megismerésére sarkallták Bartókot, így meglehetősen rövid idő alatt viszonylag nagy terület népzenejét sikerült zeneileg feltárnia. Ugyanakkor azon törekvésében, hogy értékes leleteit azonnal a nyilvánosság elé bocsássa, értő és segítő partnerre talált a Román Akadémia tagjai, köztük D. G. Kiriac személyében, ezáltal megvalósulhatott első nagyszabású tudományos közreadása, a meghatározó élményt jelentő első román gyűjtésének eredménye, az ún. Bihari kötet.⁹ További hasonló, sőt nagyobb szabású tervek voltak kilátásban, de ezeket a világháború kitörése megghiúsította. Reakciója az eseményekre majdnem jóslatszerű: „Már régóta akartam írni Önnek, de az események olyan izgalmat váltottak ki belőlem, hogy szinte megbénítottak. Amit leginkább óhajtanék, az, hogy legalább köztünk és Románia között maradjon fenn a béke. De akármi történjék is, megkezdett munkámhoz hű maradok: életem céljának tekintem, hogy folytassam és befejezzem a román népzene tanulmányozását, legalább Erdélyben”.¹⁰ Bár eredményeit sem román, sem magyar oldalon nem fogadták mindig

⁸ Bartók, 1920

⁹ Bartók Béla: *Cântece populare româneşti din comitatul Bihor (Ungaria) / Chansons populaire roumaines du département Bihar (Hongrie)*. Bucureşti: Librăriaile Socce & Comp. și C. Sfetea, 1913.; Faksimile kiadása: Béla Bartók, *Ethnomusikologische Schriften* III. Hrsg. Denijs Dille, Budapest, Editio Musica, 1967.

¹⁰ Bartók 1914. szeptember 27-én kelt levele a Román Akadémia könyvtárosának, Ion Bianunak. (Demény: *Bartók levelei*, 227.)

egyértelmű elismeréssel, Bartók élete végéig következetesen és tudományos szemléletének legnagyobb igényességével tanulmányozta a román népzénet, amelynek legjelentősebb végső eredménye az Amerikában véglegesített nagy román gyűjtés, a *Rumanian Folk Music* kézírata.¹¹ Miután 1918-ban számára minden további népzene gyűjtés lehetősége bezárult, érthető 1920-as megfogalmazásának nosztalgikus hangja.

Mint fent idézett írásában Bartók megjegyzi, ez az „ősállapot” területenként eltérő mértékben maradt fenn. De a társadalmi viszonyokon túl Bartók megfigyelései mindenekelőtt a zenei repertoár különbözőségére vonatkoztak. Tapasztalatai szerint a román nyelvterület tulajdonképpeni dalai¹² vidékenként teljesen eltérőek. Ez alapján Bartók figyelemreméltó, más népeknél nem tapasztalt sajátosságként beszél a román népzene ún. zenei dialektusairól. Bár a dialektusterületek pontos meghatározása időnként árnyalataiban módosult, Bartók alapvetően három élesen elkülönülő területet különböztetett meg: az egykori Máramaros és Ugocsa vármegyét magába foglaló északi dialektust, az eleinte egyetlen déli dialektusként kezelt, később önálló rangra emelt bihari, hunyadi és bánási dialektust, valamint a székelységgel határos mezőszéki vagy „magyaros” dialektust.

Bartók első nagyközönségnek szóló népzenei előadása is egy ilyen zenei dialektusról szólt: a Magyar Néprajzi Társaság felkérésére 1914 márciusában néhány Hunyad megyei falusi énekes és muzsikuszíni közreműködésével mutatta be Bartók a budapesti közönségnek a hunyadi románok népzenejét.¹³ Az előadás egyik fontos mozzanata volt a hangfelvétel-készítés illusztrálása, a népdalgyűjtés nélkülözhetetlen

¹¹ Bartók Béla: *Rumanian Folk Music*. Ed. Benjamin Suchoff, I. Instrumental Melodies, II. Vocal Melodies, III. Texts. The Hague, Martinus Nijhoff, 1967 (a továbbiakban: *RFM*). Bartók román kapcsolatairól, gyűjtéseiről és román népzenei vonatkozású kompozícióiról lásd László Ferenc munkáit; gyűjteményes kötetei közül a legjelentősebbek: *Bartók Béla. Tanulmányok és tanúságok*. Bukarest, Kriterion, 1980.; *Béla Bartók și lumea noastră. Așa cum a fost [Bartók és a mi világunk. Úgy ahogy volt]*. Cluj, Editura Dacia, 1995.; *Béla Bartók și muzica populară a românilor din Banat și Transilvania [Bartók és a bánási és erdélyi románok népzeneje]*. Cluj-Napoca, Eikon, 2003.; *Bartók markában. Tanulmányok és cikkek (1981–2005)*. Kolozsvár, Polis, 2006.

¹² Bartók különböző elnevezésekkel említi e dalkategóriát, leggyakrabban: doinaszerű dalok, horák, parlando dalok, alkalomhoz nem kötött dalok.

¹³ Bartók, 1914/1

eszközének, a fonográfnek, és a jobb hangminőséget nyújtó, de gyűjtéshez ebben az időszakban még nem használt gramofonnak a bemutatása. Ezek a hangrögzítő eszközök ekkoriban még meglehetősen újdonságnak számítottak a szakmában, Bartók még évtizedekkel később sem győzi hangsúlyozni a jelentőségüket; a cserbeli adatközlőkkel készült gramofonfelvételek ugyanakkor mondhatni korszakalkotóak, hiszen ezek lettek a magyar népzene tudomány első lemezfelvételei, de román népzene-ről általában is ekkor készült először lemezfelvétel.¹⁴ Az adatközlők, egyáltalán a téma kiválasztása sem volt véletlenszerű. Előadását Bartók épp legfrissebb gyűjtésének tapasztalatai inspirálták, ugyanakkor a hunyadi népzene itt bemutatott különös hangzású, rendkívül díszített éneklésmódja, eleven szokásdala és nem utolsósorban a virtuóz ifjú dudajátékos, Lazăr Lăscuș improvizatív tánczenéje a román népzene figyelemreméltó jelenségei, amelyeket tudományos összefoglalásaiban Bartók mindig kiemelten tárgyal. Az előadásnak egyértelműen az élő zenei illusztráció volt a legnagyobb vonzereje, amelyben különösen fontos szerepe lehetett a dudás primitív szerkezetűnek tekintett motívumisméltó tánczenéjének.¹⁵ Ezzel szemben a felolvasást azonnal követő tanulmányváltozatban már a tudományos analízisé lett a főszerep, ahol Bartók szisztematikusan áttekintette a dialektusterület jellemző zenei sajátosságait, és módszeresen végigelemezte a kiválogatott dallampéldákat, a legtisztábban hunyadi típusoktól haladva a szomszédos bánási (Bartóknál: bánáti) dallamok hatását tükröző példák felé.

Bartók hunyadi előadása tulajdonképpen megteremti a román népzene-ről szóló diskurzus mintapéldáját: az itt felvetett témák rendre előfordulnak a következő évek-évtizedek román témájú írásaiban. Bartók

¹⁴ Pávai Réka: „Hunyad megyei adatközlők Budapesten. Bartók Béla 1914- es előadása”. *Magyar Zene* XL/3. (2002. augusztus): 313–326.

¹⁵ Figyelemreméltó még, hogy Bartók 1917-ben íródott *Primitív népi hangszerek Magyarországon* c. cikkében is szinte kizárólag román dallamok képviselik a legősibb hangszeres zenét; lásd: Bartók, 1917. A hunyadi előadás előzményeiről és fogadtatásáról lásd: Demény János: „Bartók Béla művészi kibontakozásának éve. Találkozás a népzenevel (1906–1914)”. In *Zenetudományi tanulmányok* III. Szerk. Szabolcsi Bence és Bartha Dénes. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955. 286–459., ide: 431, 440–443. Az előadás zenei illusztrációiról: Bíró Viola: „A nagy háború küszöbén. Bartók hunyadi gyűjtésének néhány tanulsága”. *Magyar Zene* LIII/2 (2015. május): 121–145.

fontosnak tartotta, hogy budapesti közönségét megismertesse a román szöveghasználat – verselés, strófafezelés, zene és szöveg összefüggései, sorkiegyesítés stb. – sajátágaival, amelyek sok tekintetben különböznek a magyar nyelv és népdalok törvényszerűségeitől. Közismert Bartók rendkívüli nyelvtanulási hajlama, azonban még így is megdöbbentő, mennyire gyorsan és az anyanyelvüket megszegyenítő igényességgel sajátította el a román nyelvet, népdallejegyzéseiben rögzítve az archaikus népköltészet fonetikai különlegességeinek legapróbb árnyalatait is. Bár erről később, elsősorban külföldi közönségnek szánt írásaiban inkább csak futólag beszélt, a szövegproblémák rendkívüli fontosságát jelzi, hogy késői népdalgűjteményeiben, a Kolinda-kötetben, és a nagy román gyűjtésben a népdalszövegeknek önálló rendszerezést és elemző tanulmányt szentelt – végül mindkettő csak posztumusz jelent meg.¹⁶

Az 1914-es írás nyitógondolata ellenben Bartók egyik olyan alapmegfigyelése, amely minden későbbi román vonatkozású írásában majdhogynem kötelező módon vissza fog térni: „A hazai népek közül a románok tartották meg aránylag legépebb formában népi zenélésüknek ősi állapotát. A városi kultúrától, illetve műzene befolyásától mentes népi zenélés állapotára jellemző az, hogy a dallamok élesen elhatárolt kategóriákra oszlanak, aszerint, hogy milyen más és más alkalommal szokták dalolni vagy játszani őket”.¹⁷ Jellemző, hogy a hasonló szokásdalok hiányát a magyar népzeneben a fejlettebb magyar viszonyokkal magyarázta Bartók. A hunyadi tanulmányban ezután felsorolt öt dallamkategória (kolindadallamok, lakodalmas énekek, siratóénekek, táncdallamok, doinaszerű dallamok) valóban Bartók román népzene gyűjtésének legfontosabb műfajai, amelynek rendszerét a későbbi tanulmányok és népdalkötetek is csak apró részletekben módosítják.¹⁸ A dallamkate-

¹⁶ Bartók Béla: *Melodien der rumänischen Colinde (Weihnachtstlieder)*. Wien, Universal Edition, 1935.; Faksimile kiadása (az énekszövegek közreadásával együtt): Béla Bartók: *Ethnomusikologische Schriften IV*, Hrsg. Denijs Dille. Budapest, Editio Musica, 1968. Bartók Béla: *Rumanian Folk Music*. Ed. Benjamin Suchoff, III. Texts. The Hague, Martinus Nijhoff, 1967.

¹⁷ Bartók, 1914/1

¹⁸ Végső rendszerezésében, az *RFM* vokális kötetében az alkalomhoz nem kötött dallamokat Bartók tovább osztja, így a parlando – vagy doinaszerű – dallamok mellett

góriák képezik tulajdonképpen Bartók tudományos rendszerezésének is az alapját. Bár az 1910–11-ben keletkezett bihari kötet előszavában is beszél már a különféle dallamfajtákról, a dallamok elrendezésében ezt a szempontot még nem érvényesíti.¹⁹ Az 1913-ban tervezett bántói és az ugyanekkor előkészített, de csak tíz év múlva megjelenő máramarosi kötet már a dallamkategóriákat tekinti a dallamrendszerezés elsődleges kritériumának.²⁰ A nagy román gyűjtés végsőkéig strukturált komplex rendszere pedig szintén alapvetően a dallamkategóriákra épül. A szokásdalok jelentőségéről mégis a viszontagságos körülmények között 1935-ben részlegesen megjelent műfajmonográfia, a *Melodien der rumänischen Colinde* tanúskodik a legvilágosabban, amely a Bartók számára oly fontos román kolinda műfaját emeli önálló monográfia témájává.

Mint ez utóbbi példa mutatja, a román szertartásos énekek közül Bartók a karácsonyi ünnepkör jellegzetes énekének, a kolinda műfajának szentelte a legtöbb figyelmet. Hunyadi tanulmányában a szakértő óvatosságával még elhárítja a műfaj részletes tárgyalását.²¹ 1920-ban, a korábban szóba került amerikai lap számára készült cikkében viszont már tömör összefoglalást ír a határozott alkalomhoz kötött dalok között elsőként tárgyalt kolindáról, előadásának sajátosságairól, a szokás egyéb járulé-

megkülönbözteti a tempo giusto dallamokat, a szöveges táncdallamok és a pontozott ritmusú dallamokat; a szokásdalok között pedig megemlíti még az aratódalokat és az esőkerő dalokat is. (*RFM/2*, 7–29.)

¹⁹ Bartók tudományos becsületességére jellemző, hogy amikor 1914-ben egy román újságíró éles, de szakmailag korántsem helytálló bírálatot közöl az épp megjelent Bihari kötetéről, Bartók nyilvános cáfolatában miután rendre helyreigazítja bírálója megjegyzéseit, maga sorolja fel a kötet tényleges hibáit, amelyek viszont elkerülték bírálója figyelmét; ezek között említi hibaként, hogy „a csoportosításnál az egyes dallamfajták nem választottak széjjel”. (Bartók, 1914/2)

²⁰ Bartók Béla: *Volksmusik der Rumänen von Maramureş*. Sammelbände für Vergleichende Musikwissenschaft IV. München, Drei Masken Verlag, 1923.; Faksimile kiadása: Béla Bartók: *Ethnomusikologische Schriften* II. Hrsg. Denijs Dille, Budapest, Editio Musica, 1966. A tervezett bántói kötetéről lásd: László Ferenc: „Bihar és Máramaros között”. In: *Uő.: Bartók markában*. 62–76.

²¹ „A kolinda-dallamok még nem ismerjük eléggé. Egyébként ezek vidékenként kevésbé feltűnő eltéréseket mutatnak, amely eltérések geográfiai elhatároltsága alighanem nem is vág össze a doina-dallamok alapján beosztott zenedialektus-területek kereteivel.” (Bartók, 1914/1)

kairól, egyáltalán a külföldiek számára érdekesnek gondolt, látványosabb elemeiről.²² Szintén külföldieknek szánt, 1924-ben írt lexikoncikkében pedig az alkalomhoz kötött dallamok közül kizárólag a kolindát említi, mint a román népzene – a doina-dallamok mellett – legfontosabb dallamcsoportját.²³ Hasonlóan értékeli e repertoárt pár évvel később a magyar olvasóközönséget célzó Szabolcsi Bence és Tóth Aladár által szerkesztett *Zenei Lexikon* „Román népzene”-cikkében is, ahol a bővebb terjedelmet kihasználva dallampéldát is mutat a műfaj egyik legjellemzőbb területéről, Hunyad vidékéről.²⁴ Nagyközönségnek szóló írásai közül az 1933-as *Schweizerische Sängerschaft*nek írt román népzenei tanulmányában és ennek Frankfurtban felolvasott előadás-változatában foglalta össze Bartók a legrészletesebben a kolinda jellegzetességeit. Különösen élményszerű sokszor idézett leírása a kolindák pogánykori szövegeiről,²⁵ de beszél e téli napfordulás szokás keresztény karácsonnyal való tudattalan azonosításáról és elvétve előforduló „vallásos” szövegeiről, már említett csoportos előadásáról és a dallamok zenei sajátságairól. Ez utóbbiak között pedig kiemelten beszél e dallamok nagy részére jellemző ún. ütemváltás jelenségéről: a hagyományos nyugat-európai zene egyenletes lüktetése helyett itt állandóan változó lüktetésű ütemek követik egymást, rendszerint gyors tempóban, „vad, harcias előadásban”.²⁶ E zenei jelenséget a tanulmányban egy hunyadi dallampéldával illusztrálja. Ennek előadás-változatában

²² A szokáshoz szigorúan kapcsolódó énekek gyűjtési nehézségeinek érzékeltetése után Bartók beszél a kolindák betanulásáról, a csapatokra oszlott énekesek váltakozó ének-módjáról, és a megénekelte „háziak” ajándékozásáról. (Bartók, 1920)

²³ Bartók, 1924. Itt a szerző harmadikként megemlíti még a hangszeres táncdallamok csoportját.

²⁴ Bartók, 1931

²⁵ „A szöveg legfontosabb részének – talán egyharmadának – egyáltalán nincs köze a keresztény karácsonyhoz: a betlehemi történet helyett csodálatos, győzedelmes harcokról szól a még soha le nem győzött oroszlánnal (vagy szarvassal); egy legenda kilenc fiútestvéréről tud, akik addig vadásztak a rengetegben, míg szarvasokká nem váltak; vagy csodálatos történet regél arról, hogyan vette nőül nővérét, a holdat a nap (a latin testvéryelvekben persze a nap hímnemű és a hold nőnemű!), stb. Tehát csupa pogánykori szövegemlék!” (Bartók, 1933/1–2)

²⁶ A magyar zenei szaknyelvben meghonosodott „kolinda-ritmika” kifejezés is innen ered; lásd: Breuer János: „Kolinda-ritmika Bartók zenéjében”. In *Zeneelmélet, stílus-*

ugyanakkor sajátos szemléltetési módhoz folyamodott: a minél közvetlenebb zenei élmény megteremtéséhez a jó hangminőséget nyújtó, mindaddig egyedülálló, 1914-ben készített hunyadi gramofonfelvételeket mutatta be, de előtte, hogy az ütemváltozást a közönség zeneileg képzetlenebb tagjai is biztosan felismerjék, zongorán is eljátszotta az egyes dallamokat, minden ütem elejét egy basszushanggal kihangsúlyozva.²⁷ Hogy tudományos-népszerűsítő munkájában Bartók ennyire kiemelten tárgyalta e sajátos ritmikai jelenséget, közrejátszott a ritmikai érdekességekre különösen fogékony zeneszerző sajátos művészi ízlése is. Erről tanúskodik többek között a *Román kolindadallamok* többnyire ütemváltós dallamainak műzenei feldolgozása.²⁸ Végül, a kolinda műfajának elvontabb, de annál jelentékenyebb műzenei inspirációjának példája a *Cantata profana*: a vadászfiak szarvasokká válásának két maros-tordai kolindaszövege alapján Bartók által kialakított librettó megzenésítése a zeneszerző egyik „legszemélyesebb hitvallása” lesz.²⁹

A román népzene másik legfontosabb dallamkategóriája, amint az az eddigiekben többször is szóba került, a doinaszerű dalok csoportja, amelynek tanulmányozása az 1930-as években teljesedett ki. Az ekkor leginkább parlando dallamoknak nevezett, alkalomhoz nem kötött dalok a 2555 dallamot számláló nagy román gyűjtés vokális kötetének több mint felét teszik ki, ezeknek komplex rendszerezése Bartók tudományos elemző munkásságának egyik csúcsteljesítménye.³⁰ E dalka-

elemzés. A Bárdos Lajos 75. születésnapja alkalmából tartott zenetudományi konferencia anyag. Budapest, Zeneműkiadó, 1977. 84–102.

²⁷ Bartók, 1933/2

²⁸ Lampert Vera: *Népzene Bartók műveiben: A feldolgozott dallamok forrásjegyzéke. Magyar, szlovák, román, rutén, szerb és arab népdalok és táncok.* Budapest, Hagyományok Háza, 2005. 99–106.

²⁹ Szabolcsi Bence: „Bartók Béla: *Cantata profana*”. In Kroó György (szerk.): *Miért szép századunk zenéje?* Budapest, Gondolat, 1974. 186. A mű szöveges és zenei forrásairól lásd: László Ferenc: „A *Cantata profana* keletkezéstörténetéhez”. In Uő.: *Tanulmányok és tanúságok.* 213–254.; Vikárius László: „A *Cantata profana* (1930) kézirat forrásainak olvasata”. In: *Zenetudományi dolgozatok 1992–1994.* Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 1994. 115–159.

³⁰ A nagy román gyűjtéssel való foglalkozás – az anyag teljes körű átnézése, lejegyzéseinek revíziója, végleges rendszerezésének kialakítása – hozzávetőlegesen 1933-tól

tegória jelentőségére elsőként valójában a zeneszerző Bartók mutatott rá, amikor legelső román népzene gyűjtése hatása alatt – még a gyűjtés évében – megírta első bihari népdalfeldolgozását, amit szinte azonnal követtek további bihari népdalfeldolgozások és „romános” jellegű egyéni kompozíciók.³¹ Ez a különleges intonáció későbbi kompozícióiban inkább csak mint zeneszerzői nyelvbe szervesen beépült stíluselem jelenik meg; tudományos szemléletében azonban mindvégig a bihari népdal képviseli a legautentikusabb román népzene – olykor a hunyadi megfelelőjével párban, mint azt az 1920-as cikkének idézett részletében is láthattuk. Már Bartók legkorábbi hunyadi előadása és tanulmánya is együtt tárgyalja a két dialektus zenei jellegzetességeit, de együtt képviselik a „románság legjellemzőbb dallamait” Bartók 1934-es nagy összehasonlító tanulmányában, a *Népzeneink és a szomszéd népek népzenejében* is.³² Ugyanakkor külföldi közönségnek szánt előadásaiban, népszerűsítő cikkeiben a szerző többnyire egy-egy különleges bihari dallamot mutat a román népzene legsajátabb dallamfajtájaként.³³ Érdekes ilyen szempontból az 1933-as írásváltozatok esete. Míg a svájci lapban megjelent tanulmányban bihari dallam szerepel, az előadás-változatban ennek megfelelő minőségű hangfelvétele híján Bartók frankfurti közönségének az 1914-es hunyadi gramofonfelvételek egyikével illusztrálta a szer-tartáshoz nem kötött dalokat.³⁴

1940-ig (a negyvenes évekre tevődik elsősorban a szöveges kötet elkészítése) egybeesik a magyar népzene egyetemes gyűjteményének munkálataival, amelyben Bartók kizárólag alkalomhoz nem kötött dalokat tanulmányozott, a román parlando daloknak magyar megfelelőit; a két hatalmas anyag komplex vizsgálata lényegében párhuzamosan fejlődött, talán nem teljesen függetlenül egymástól.

³¹ Vö. *Vázlatok*, BB 54 5. (Román népdal) és 6. (Oláhos) darabja; *Két román tánc*, op. 8a BB 56; *Két román népdal*, BB 57, *Két kép*, op. 10 BB 59 2. darabja (A falu tánca)

³² Bartók, 1914/1; Bartók, 1934

³³ Bartók 1928; Bartók 1929; Bartók, 1933/1; Bartók, 1940–41

³⁴ Bartók, 1933/2. Bartók saját gyűjtésének fonográf-felvételei saját tapasztalatai szerint nem voltak alkalmasak nagyobb nyilvánosság előtti bemutatásra. Egy korábbi frankfurti előadáson viszont megkísérelte a helyi zenekar muzsikussait bevonni az előadás példái-nak illusztrálására, azonban, mint levelei és későbbi beszámolóiban tanúsítják, a muzsikusok igen nehezen boldogultak a népi dallamok szokatlan ritmusaival. (Bartók, 1932) Ez

Az 1934-es nagy összehasonlító tanulmány több szempontból is fordulópontot hozott Bartók román népzeneéről szóló írásainak sorában. A nagyszabású, terjedelmes példatárral ellátott, legelőszőr önálló füzetként közreadott tanulmány lényegében Bartók népzene gyűjtésének kezdeti célját, a magyar népzene eredeti típusainak meghatározását, a szomszédos népek népzenejével való kölcsönhatásainak felderítését valósítja meg.³⁵ A román népzenei rész, miután röviden felvázolja ennek zenedialektusaira, dallamkategóriáira vonatkozó általános jellemzőket és bemutat néhány jellemző román dallamot, részletesen tárgyalja a székelységgel határos Mezőség, Szilágyság és Szatmár megye zenéjét, azt a „magyaros” dialektusként is emlegetett területet, amely az eddig említett írásokban egyáltalán nem, vagy csak futólag kerül szóba. Számos közvetlen dallamátvétellel és a magyar népzene hatása alatt keletkezett önálló alakulatokra mutat rá, de a máramarosi pontozott ritmusú, újabb keletűnek gondolt hórák esetében is magyar hatást sejt, végül a mezőségi hangszeres tánczene egy részét a magyar népzene verbunkos dallamaival hozza összefüggésbe. Megállapításait a román szakirodalom nem osztotta maradéktalanul, de a későbbi magyar népzene-kutatás is sok ponton kiegészítette, helyesbítette.³⁶

Az összehasonlító tanulmány Bartók román népzenei szemléletét tekintve nagyobb jelentőséggel bíró tanulsága volt a hosszú énekkel kapcsolatos felfedezése.³⁷ Szövege kéziratának nyomdába adása után, 1934 februárjában alkalma volt tanulmányozni a bukaresti Román Zeneszerzők Egyesületének fonogramgyűjteményét, aminek következtében

is közrejátszhatott abban, hogy a rákövetkező évben román népzenei előadásához már gramofonlemezeket használt.

³⁵ Bartók, 1934. A tanulmány eredeti előadás-változatának címe, „A magyar népzene hatása a szomszéd népek népzenejére” tulajdonképpen pontosabban határolja körül a szerző tényleges mondanivalóját. (Bartók, 1933/3)

³⁶ Tiberiu Alexandru: *Béla Bartók despre folclorul românesc [Bartók a román folklóról]*. București, Editura Muzicală, 1958; Bereczky János–Domokos Mária–Paksa Katalin: „Magyar-román dallamkapcsolatok Bartók román gyűjteményében (Rumanian Folk Music II. kötet)”. In Vargyas Lajos (szerk.): *Népzene és zenetörténet IV.* Budapest, Editio Musica 1982. 5–109.; László: *Bartók și muzica populară a românilor.* 66–71.

³⁷ A hosszú ének inspirációs jelentőségéről, szerepéről Bartók kompozícióiban lásd: Laki Péter: „A hosszú ének: a népzene nemzetközi alaptípusa”. In László Ferenc (szerk.): *Bartók-dolgozatok 1981.* Bukarest, Kriterion, 1982. 190–196.

rádöbbsent, hogy az eddig elszigetelt jelenségnek gondolt nagyon régies, improvizatív karakterű máramarosi hosszú ének (horă lungă) az egész régi Románia területén el van terjedve, így ezt kell a román népzene legősibb típusának tekintenie. Felfedezését azonnal közzétette, a tanulmányhoz csatolt zárószóként. A hora lungă dallamtípus Bartók egyik kedvenc példája a nemzeteken átívelő dallamösszefüggések összehasonlító zenefolkór eszközeivel való érzékeltetésére. Gyűjtésének máramarosi példáihoz hasonló dallamtípusokat talált algériai arab gyűjtésében, kiadványok tanulmányozása, tapasztalatcserék révén pedig az ukránok hősi énekében (dumy-dallam), és bizonyosfajta perzsa és iraki dallamokban is felismerni vélte a dallamtípust. 1936-os török gyűjtése alkalmával Constantin Brăiloiu, kiváló román népzeneutató közbenjárásával még a török népzene „uzun hava” dallama is bekerült e dallamtípus képviselői közé.³⁸ Végül Bartók 1942-ben közölt amerikai cikke zárórészében a magyarok Rákóczi-nótáját hozza összefüggésbe a hosszú dallammal: későbbi kutatások széles körű hangszeres repertoáron igazolták a két dallam közös vonásait.³⁹

Bár Bartók és a nagyközönség viszonya zeneszerzői és előadói téren közel sem volt mindig felhőtlen, népzenei kérdésekben életének szinte minden szakaszában szívesen nyilatkozott, a legnagyobb odafigyeléssel választva ki mindig az alkalomhoz legjobban illő, a közönség megnyeréséhez legalkalmasabb témát és módszert. Bartók román népzenei vonatkozású írásainak áttekintése ilyen szempontból is tanulságos, hiszen köztük a legkülönbözőbb időszakokból származó, igen sokféle szövegtípussal találkozhatunk. Alkalmankénti erre vonatkozó utalásaink mellett azonban írásunk elsődleges célja Bartók román népzenei mondanivalója legfőbb pontjainak a felvázolása: mikor mit tartott fontosnak elmondani közönségének, és hogyan illeszkedik ez Bartók román népzeneéről alkotott általános szemléletébe.

³⁸ Bartók, 1938; Brăiloiu szerepéről, Bartókkal való sokoldalú kapcsolatáról lásd: László Ferenc: „Az együttműködés dokumentumai Constatin Brăiloiu Bartók Bélához intézett leveleiből”. In *Tanulmányok és tanúságok*. 106–157.

³⁹ Bartók, 1942; Domokos Mária: „A Rákóczi-nóta családfája”. *Magyar Zene* XXI/3 (1980. szeptember): 249–263.

Bartók román népzenei vonatkozású írásai, tanulmányok és előadások

Év	Cím	Első kiadás	Gyűjteményes kiadás*
1914	A hunyadi román nép tájzenéje (zenedialektusa)	„A hunyadi román nép zenedialektusa”. <i>Ethnographia</i> , XXV (új folyam: X) / 2 (1914. március): 108–115.	BÖI, 462–472.; BBI/3, 76–86., 393–405.; Brăiloiu, 5–13.; Vancea, 143–159.
1914	Megjegyzések a román népzene-ről. Cáfolat	„Observări despre muzica populară românească”. <i>Convorbiri Literare</i> , XLVIII/7–8 (1914. július–augusztus): 703–9.	BÖI, 611–616.; BBI/3, 339–344.; Brăiloiu, 53–55.; Vancea, 219–223.
1917	Primitív népi hangszerek Magyarországon	„Primitív népi hangszerek Magyarországon”. <i>Zenei Szemle</i> , I/9 (1917. november): 273–275.; 10 (1917. december): 311–5.	BÖI, 834–841.; BBI/3, 129–137.
1920	Román parasztzene	Denijs Dille: „Bartók und die Volksmusik”. <i>Documenta Bartókiana</i> IV, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970, 107–111.	BBI/4, [4. sz.]
1924	Román népzene	„Rumanian folk-music”. <i>A Dictionary of Modern Music and Musicians</i> . London, J. M. Dent & Sons, 1924. 426–427.	BBI/4, [21. sz.]; Brăiloiu, 22.
1928	Zenefolklór-kutatások Magyarországon	„Zenefolklore-kutatások Magyarországon”. <i>Zenei Szemle</i> , XIII/1 (1929): 13–15.	BÖI, 351–353.; BBI/4, [30. sz.]; Brăiloiu, 50–51.
1929	Magyarországi népzenei kutatások	„Magyarországi népzenei kutatások”. <i>Ethnographia</i> , XL/4 (1929): 3–9.	BÖI, 829–34.; BBI/4, [31. sz.]; Vancea, 68–74.
1931	Román népzene	„Román Népzene”. <i>Zenei Lexikon</i> . Szerk. Szabolcsi Bence és Tóth Aladár. Budapest, Győző Andor kiadása, 1931. II. kötet, 419–420.	BÖI, 473–476.; BBI/4, [24. sz.]; Brăiloiu, 19–21.; Vancea, 170–175.
1932	A népdalkutatás új eredményei Magyarországon	– [német nyelvű előadás, Frankfurt]	BBI/4, [32a sz.]
1933	Román népzene	„Rumänische Volksmusik”. <i>Schweizerische Sängerschaft</i> , XXIII/17 (1933. szeptember 1.): 141–142.; 18 (szeptember 15.): 148–149.; 20 (október 15.): 168–169.; Különnyomata: Bern, Unionsdruckerei, 1933	BÖI, 477–484.; BBI/4, [10. sz.]; Brăiloiu, 14–18.; Vancea, 160–169.

Év	Cím	Első kiadás	Gyűjteményes kiadás*
1933	Az erdélyi románok népzeneje	– [német nyelvű előadás, Frankfurt; az előző szöveg bővebb változata]	BBI/4, [11. sz.]
1933	A magyar népzene hatása a szomszéd népek népzenejére	– [magyar nyelvű előadás, Budapest; a következő szöveg korai változata]	BBI/4, [33. sz.]
1934	Népzeneink és a szomszéd népek népzeneje	<i>Népzeneink és a szomszéd népek népzeneje</i> . Népszerű Zenefüzetek 3. Szerk. Molnár Antal. Budapest, Somló Béla kiadás, 1934.	BÖI, 403–461.; BBI/3, 210–269.; <i>Brăiloiu</i> , 23–49.; <i>Vancea</i> , 176–214.
1935	Román népzene	„Román népzene”. <i>Révai Nagy Lexikona</i> , XXI. kötet (kiegészítés: A–Z). Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., 1935. 725–726.	BÖI, 485–486.; BBI/4, [27. sz.]; <i>Vancea</i> , 140–142.
1935	Miért és hogyan gyűjtsünk népzeneit	<i>Miért és hogyan gyűjtsünk népzeneit? A zenei folklore törvénykönyve</i> . Népszerű Zenefüzetek 5. Szerk. Molnár Antal. Budapest, Somló Béla kiadás, 1936.	BÖI, 581–596.; BBI/3, 275–290.; <i>Vancea</i> , 28–53.
1936	Válasz Petránuék támadására	„Réponse à une attaque roumaine”. <i>Archivum Europae Centro-Orientalis</i> , II/3–4 (1936): 233–244.	BÖI, 653–661.; BBI/3, 374–382.
1936	„Népzene és népdalok”	<i>Szép Szó</i> , III/3 (1936. december): 274–8.; „Musique et chanson populaire”. <i>Acta Musicologica</i> , VIII/3–4 (1936. július–december): 97–101.	BÖI, 648–652.; BBI/3, 385–389.
1937	Népdalkutatás és nacionalizmus	„Népdalkutatás és nacionalizmus”. <i>Tükör</i> , V/3 (1937. március): 166–168.	BÖI, 597–600.; BBI/4, [43. sz.]
1937	A kelet-európai népzene kutatás néhány problémája	– [német nyelvű előadás, Amsterdam]	BBI/4, [34. sz.]
1938	A kelet-európai népzene kutatás néhány problémája	– [német nyelvű előadás, Bazel, Hága]	BBI/4, [34a sz.]

Év	Cím	Első kiadás	Gyűjteményes kiadás*
1938	Az úgynevezett bolgár ritmus	„Az úgynevezett bolgár ritmus”. <i>Énekszó</i> , V/6 (1938. május 15.): 537–541.	<i>BÖI</i> , 498–506.; <i>BBI/3</i> , 329–335.; <i>Vancea</i> , 97–108.
1940–1941	A kelet-európai népzene kutatás néhány problémája	„Some Problems of Folk Music Research in East Europe”. Béla Bartók: <i>Essays</i> . Ed. by Benjamin Suchoff. London, Faber, 1976. 173–192.	<i>BBI/4</i> , [35, 35a sz.]
1942	Faji tisztaság a zenében	„Race Purity in Music”. <i>Modern Music</i> , XIX/3–4 (1942): 153–155.	<i>BÖI</i> , 601–603.; <i>BBI/4</i> , [36. sz.]; <i>Vancea</i> , 109–113.

* Bartók népzenei írásainak legfontosabb magyar, illetve román nyelvű gyűjteményes kiadásai:

BÖI = Bartók Béla összegyűjtött írásai I. Közreadja Szöllösy András. Budapest, Zene-műkiadó, 1967.

BBI/3 = Bartók Béla írásai 3. *Írások a népzeneről és a népzene kutatásról* I. Közreadja Lampert Vera, lektorálta és szerkesztette Révész Dorrit. Budapest, Editio Musica, 1999.

BBI/4 = Bartók Béla írásai 4. *Írások a népzeneről és a népzene kutatásról* II. Közreadja Lampert Vera, lektorálta és szerkesztette Révész Dorrit és Bíró Viola. Sajtó alatt *Brăiloiu* = Béla Bartók: *Scieri mărunte. despre muzica populară românească* [Apró írások a román népzeneről]. Adunate și traduse de [Összegyűjtötte és fordította] Constantin Brăiloiu. București, [Societatea Compozitorilor Români], 1937.

Vancea = Béla Bartók: *Însemnări asupra cântecului popular* [Megjegyzések a román népdalról]. Ed. Zeno Vancea. București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956.